

**УЧИТИСЯ БУТИ ВІЛЬНИМ:
СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК МЕТА ОСВІТИ**

М. Д. Прищак

В статті здійснено аналіз суб'єктності особистості як важливого компонента формування мети освіти (вищої освіти). Уточнено означення поняття «суб'єкт» та «суб'єктність особистості», виділено інтегральні системоутворювальні компоненти суб'єктності особистості: мотиваційність, суб'єктна взаємодія (комунікація) «Я – Інший», свобода та творчість. Визначено роль властивостей суб'єктності та суб'єктності загалом в самореалізації особистості, зокрема в процесі освітньо-професійної діяльності студента. На основі дослідження суб'єктних факторів розвитку особистості, ролі освіти в розвитку суб'єктності особистості та особистості загалом, доведено необхідність визначення «розвитку суб'єктності особистості» метою освіти (вищої освіти). Дано визначення мети освіти та вищої освіти.

Ключові слова: *освіта, мета освіти, суб'єкт, суб'єктність особистості, мотивація, суб'єктна взаємодія, внутрішня свобода, самостійність, творчість, духовність, соціальна компетентність, професійна компетентність.*

**LEARNING TO BE FREE:
THE SUBJECTIVITY OF PERSONALITY AS A PURPOSE
OF EDUCATION**

M. D. Pryshchak

The article analyzes the subjectivity of personality as an important component of the formation of the purpose of education (higher education). The definitions of the concept of “subject” and “personality’s subjectivity” have been clarified. Subjectivity is a complex, multidimensional, integral phenomenon. But the key methodological condition for the definition, analysis of the phenomenon of

subjectivity, is freedom (inner freedom). Subjectivity of personality has been defined as an integral property, which is a motivational, integrative, regulatory, coordination center of the creativity and vital activity of personality.

The integral system-forming components of personality's subjectivity have been highlighted: motivation, subjective interaction (communication) "I am the Different", freedom and creativity. The role of the properties of subjectivity and subjectivity in general in the self-realization of the personality, in particular, in the process of the student's educational and professional activity has been determined. In the context of the educational process, subjectivity is the condition, the coordination center of self-organization, by the personality of developmental, educational, professional and tutorial activities. Therefore, we can define subjectivity, along with spirituality, social competence and interaction as the ontological, axiological, teleological and methodological basis of education.

Based on the study of the subjective factors of personality development and the role of education in the development of personality's subjectivity and personality in general, the necessity of defining "the development of personality's subjectivity" with the purpose of education (higher education) has been proved. The definition of the purpose of education (higher education) has been given: The purpose of education is the development of personality, the essence of which is subjectivity, spirituality and social competence as the basis (condition, criterion) for effective interaction in the world. The purpose of higher education is to develop a personality, the essence of which is subjectivity, spirituality, social and professional competence as the basis (condition, criterion) for effective interaction in the world.

Keywords: *education, purpose of education, subject, personality's subjectivity, motivation, subjective self-interaction, inner freedom, independence, creativity, spirituality, social competence, professional competence.*

Процес трансформації свідомості українського суспільства в період незалежності проходить дуже повільно та болісно. В українців, у своїй

більшості, ще не сформувалась установка свободи як ключової цінності та мотивації. Відомі нам вислови «мовою не накормиш», «свободою не накормиш», це підтверджують. Пориви свободи під час «померанчевої революції» (2004), «революції гідності» (2014), перших років боротьби проти російської агресії виявились, у більшості, лише емоційними поривами, які дуже швидко були приглушені російськими ідеологемами, популізмом та українським «моя хата з краю». В остатку знову залишилась «свободна та активна меншість».

Тривалий час у політологів, соціальних психологів, педагогів домінувала установка, що успішно роозвиватися Україні заважає світогляд «совковості» значної частини українців. Тому, в процесі зміни поколінь, буде змінюватись свідомість українців і Україна швидко почне швидко рухатися по шляху європейських цінностей та стандартів розвитку економіки та життя людей. 2019 рік показав, що, в значній мірі, це поки ілюзія. Роки незалежності України не змогли вирішити питання розвитку, у переважної частини молоді, патріотизму, історичної свідомості, усвідомлення того як проходять процеси політичних, економічних та соціальних трансформацій суспільства, а саме головне – не актуалізували потреби свободи, самостійності, активності, критичного мислення, інноваційності (за винятком інноваційності у інформаційно-ком'ютерній сфері) та відповідальності.

В чому причина? Генетична пам'ять чи освіта. Настав час освіті визнати, що, здебільшого, це вже її проблеми. Тому, головне завдання для освіти, поперше, дати відповідь на питання, чому освіта не змогла за роки незалежності України вплинути на розвиток та домінування у молоді якостей, які є рушієм як розвитку «зрілої особистості» так і трансформації суспільства та держави, а по-друге, визначити принципи, створити умови, які забезпечать розвиток в молоді якостей свободи, патріотизму, самостійності, активності, критичного мислення, мотивованості, інноваційності, а головне – відповідальності.

Завдання багатогранне та складне, але ключові відповіді, на нашу думку, ми можемо знайти в напрямі досліджень таких особистісних явищ та понять як

«суб'єкт» та «суб'єктність». Тільки особистість як суб'єкт може стати умовою успішної трансформації суспільства та держави.

В контексті дослідження ролі суб'єктності в розвитку особистості, ролі освіти в розвитку суб'єктності особистості, смисловими та телеологічними можуть бути головні ідеї одноіменних праць відомого представника гуманістичної психології К. Роджерса «вчитися бути свободним» [23] та «свобода вчитися» [24], які дають нам відповідь на питання про 1) головну проблему сучасної освіти та 2) мету, шлях, механізми, критерії трансформації освіти.

В останній час проблемам «суб'єкта» та «суб'єктності», зокрема в сфері освіти, почали приділяти більшу, хоча і не достатню увагу.

Ми не ставимо перед собою завдання дослідження всіх аспектів явищ та понять «суб'єкт» та «суб'єктність», а спробуємо визначити певні ключові методологічні аспекти зв'язку явища та поняття суб'єктності особистості з сутністю освіти, яка визначається метою освіти. Мета освіти є головним методологічним принципом, який визначає систему освіти. Тому, досліджувати проблему суб'єктності в педагогічному аспекті потрібно саме з визначення її зв'язку з метою освіти. Це також дасть можливість реалізувати системний підхід як до розгляду питання розвитку суб'єктності особистості так і освіти.

Дослідження питання суб'єктності особистості в контексті визначення мети освіти (вищої освіти) є метою статті. Але спочатку зупинемось на короткому аналізі явищ та понять «суб'єктність» та «суб'єкт».

В зарубіжній західній психології поняття суб'єктності, як правило, вживається в контексті досліджень проблематики автономії або самодетермінації особистості (А. Маслоу [15], Ф. Перлз [19], К. Роджерс [23; 24], Е. Фромм [29] та ін. В російській психології основою для вивчення явища та категорії суб'єктності стала концепція людини як суб'єкта, розроблена С. Рубінштейном [25]. Подальші дослідження феномену суб'єктності пов'язані з іменами К. Абульханової-Славської [1], А. Брушлинського [3; 4; 5], С. Кашлева [11],

О. Осницького [18], В. Петровського [20] та ін. Українська наукова традиція дослідження суб'єктності особистості, яка сформувалася на основі психологічних ідей Г. Костюка [13] та С. Максименка [14], активно розвивається в дослідженнях О. Бондаренка [2], І. Гуляс [6], З. Карпенко [10], С. Кузікової [12], І. Нікітіної [16], Л. Новик [17], В. Татенка [26; 27; 28;], С. Шехавцової [30] та ін.

Дослідженню проблеми суб'єктності особистості в контексті мети освіти в педагогічній науці увага не приділяється.

Наведемо деякі характерні для наукових досліджень означення суб'єктності особистості: «вищий рівень цілісності (системності), активності особистості» [3, с. 9]; «конститутивна характеристика особистості» [20, с. 11], «формовияв інтенціонального воління психіки» [10, с.159], «здатність людини бути суб'єктом» [25, с. 153], «здатність індивіда до самодетермінації, до керування власним життям» [6, с. 5] «форма самобуття людини» [26, с. 372]», «джерело саморозвитку особистості» [6, с. 5] та ін. Узагальнення поглядів вчених на поняття суб'єктності дає можливість визначити її як «інтегральну якість (властивість) суб'єкта».

Що стосується поняття «суб'єкт», то в сучасній психологічній та педагогічній науці суб'єкт визначається як «творець своєї історії, вершитель свого життєвого шляху» [5, с. 15], «форма соціальної і життєвої зрілості особистості – вища форма її розвитку» [6, с. 5], «носій суб'єктності» [12, с. 15], «центр психіки» [9], «центр координації всіх психічних процесів, станів і властивостей особистості» [4, с. 34], «суб'єктне ядро психіки» [27, с. 331], «сутнісне ядро психіки» [27 с. 333] та ін.

Суб'єктність є складним, багатоаспектним, інтегральним явищем. Але ключовою методологічною умовою означення, аналізу явища суб'єктності є – свобода (внутрішня свобода). На думку К. Роджерса «Людина довго відчувала себе в житті маріонеткою – керованою силами економіки, силами несвідомого, силами навколишнього середовища. Її уневільнювали особи, інституції, теорії психологічної науки. Але тепер вона впевнено проголошує нову декларацію

незалежності» [24, с. 223]. Суть внутрішньої свободи полягає в тому, щоб навчитися бути свободним, навчитися сприймати себе свободним, досягнути свою свободу від інших людей від держави, соціуму та інших чинників, усвідомити свою відповідальність за свободу. А це означає знайти в собі сили, щоб зможти сказати: «Я все більше стаю архітектором самого себе. Я вільний у прийнятті рішень та здійсненні вибору. Я здатний... реалізувати свою унікальність, свій потенціал» [23, 39]. Тому, мету «навчитися бути свободним» К. Роджерс визначав «одним з суттєвих завдань освіти» [23, с. 49].

На основі дослідження підходів до визначення суб'єктності особистості можемо дати таке визначення суб'єктності: суб'єктність особистості – інтегральна властивість, яка є мотиваційним, інтеграційним, регулятивним, координаційним центром життєтворчості та життєдіяльності особистості.

Суб'єктність є цілісною, системною якістю. Системоутворювальними, на нашу думку, є такі інтегральні компоненти (властивості, форми актуалізації) суб'єктності:

- мотиваційність як внутрішній стан, джерело детермінації, енергії (волі) та критерій розвитку суб'єктності особистості;
- суб'єктна взаємодія (комунікація) «Я – Інший» як комунікативна свідомість «Я – Інший», внутрішній стан, «інтерсуб'єктність», діалог, середовище, механізм та критерій розвитку суб'єктності особистості;
- свобода особистості (результат рефлексії «свобода – відповідальність») як внутрішній стан, середовище, механізм та критерій розвитку суб'єктності особистості;
- творчість особистості як внутрішній стан, механізм та критерій розвитку суб'єктності особистості.

Інші якості (форми актуалізації) суб'єктності є складовими визначених інтегральних компонентів.

Розвиток вище визначених якостей суб'єктності та суб'єктності особистості загалом не відбувається з «чистого листа». Дитина народжується з

генетичними інтенціями психологічних явищ суб'єктності: інтенції мотиваційності (потреб, мотивованості), суб'єктної взаємодії «Я – Інший» (взаємодії, активності, любові), свободи особистості (самостійності), творчості (активності, потреба пізнання, інноваційності). Їх «паростки» ми можемо побачити відразу як дитина починає пізнавати світ.

Особливий внесок у дослідження розвитку суб'єктності особистості здійснив відомий український психолог В. Татенко. Він зазначає, що проблема «авторства» в психічному розвитку не може вирішуватися без урахування соціальної природи людського індивіда, без значення для його розвитку взаємодії із соціальним середовищем, системою суспільних відносин та інститутів соціалізації. Але ці фактори не є детермінуючими в розвитку психіки, вони є фоном, умовою розвитку індивіда як суб'єкта психічної активності. Дитина відпочатку визнається суб'єктом власного психічного розвитку, детермінованого «зсередини», що вступає в активну, ініціативну взаємодію із соціальним середовищем із позиції актуального і потенційного рівнів свого розвитку. Окремій людській особині притаманні суб'єктні інтенції і потенції, без яких вона просто неспроможна стати людиною навіть у найкращому соціокультурному оточенні і при застосуванні найефективніших методів соціалізуючого впливу [27 с. 341]. Суб'єктні інтенції це онтопсихологічні утворення які «несуть у собі «сутнісний код» онтогенетичних перетворень індивіда в напрямку досягнення ним суто людського буття в світі» [26, с. 251].

Ці генетичні інтенції суб'єктності з розвитком індивіда розвиваються, ускладнюються, набувають «певної закріпленості», стають «стійкішими» перед зовнішніми впливами – стають якостями (властивостями) особистості. Якості суб'єктності особистості як системні елементи характеризуються взаємодією, взаємовизначальністю, взаємодоповнювальністю, взаємозалежністю та формують відповідну систему, механізм розвитку суб'єктності особистості.

Завдання освіти (на основі створення відповідних умов розвитку, навчання, виховання) допомогти, щоб ці психогенетичні інтенції

актуалізувалися в процесі розвитку особистості, щоб на їх основі сформувалися відповідні особистісні психосоціальні властивості суб'єктності (можливо несвідомі установки), які є ключовою смисловою, телеологічною та інструментальною основою розвитку суб'єктності особистості як основи та умови її успішної самореалізації (самактуалізації).

Ми не будемо заглиблюватися в дослідження проблеми онтогенезу суб'єктності особистості, це тема окремого дослідження. В контексті предмету нашого дослідження важливим є те, що ми визначили роль суб'єктності в розвитку особистості та роль освіти у розвитку суб'єктності особистості. Тому таким логічним є розгляд суб'єктності особистості в контексті мети освіти.

Визначимо спочатку сутнісні та змістовні аспекти формування мети освіти. Людина народжується, розвивається. Яким поняттям ми можемо визначити стан дитини в контексті зовнішнього по відношенню до неї світу? Це – «узаємодія». Чому дитина поступово вчиться? Узаємодіяти з навколишнім світом (оточенням). (Буде коректніше використовувати поняття «взаємодіяти у світі», так як людина є частиною світу.

Батьки, одразу після народження дитини, ставлять перед собою мету [21, с. 11]: навчати та виховувати дитину, розвивати у неї відповідні компетентності, розвивати дитину як особистість. Для чого? Щоб дитина ефективно взаємодіяти у світі, а в результаті, зуміла себе в цьому світі реалізувати. При цьому, потрібно звернути увагу на те, що батьки думають не тільки про взаємодію в теперішньому часі, а головне, про те як дитина буде жити (взаємодіяти) в майбутньому. Батьки готують дитину до самостійного життя, до самостійної взаємодії у світі. І тут важливо зазначити, що батьки думають про такий важливий для людини вид взаємодії як професійна взаємодія. Ми можемо визначити формулу взаємодії людини у світі [21; 22]: «Я – Інший».

Узагальнюючи, можемо зазначити: Життя людини це взаємодія. Кінцевою метою всього є взаємодія. Все в світі зводиться до взаємодії.

Важливим методологічним аспектом аналізу освітніх (педагогічних) явищ

взаємодії є її зв'язок з визначенням мети освіти.

На основі вищепроведеного аналізу взаємодії можемо дати таке визначення мети освіти: розвиток особистості, сутністю якої є соціальна компетентність як основа (умова, критерій) ефективної взаємодії людини у світі. Але чи може нас в повній мірі задовільнити таке визначення мети освіти? Коли ми говоримо про взаємодію людини у світі ми використовуємо поняття: «відповідна взаємодія», «взаємодіяти певним чином», «ефективно взаємодіяти». Що ми маємо на увазі? Взаємодія людини у світі це об'єктивний процес, незалежний від наших цінностей та бажань. Тому, коли ми ведемо мову про взаємодію, ми впершу чергу говоримо про критерії взаємодії – компетентності. Компетентності з одного боку, самі по собі є критеріями «ефективної взаємодії у світі», але з іншого, вони, щоб бути «ефективними», самі потребують відповідних критеріїв. Адже в основі взаємодії на основі компетентностей лежить технологічний аспект (навіть якщо це взаємодія в етичній сфері, сфері культури). Але для ефективної взаємодії в світі цього недостатньо. Що ж ще потрібно? Для того щоб взаємодія була ефективною потрібен розвиток не тільки технологічного але і ціннісного, духовного, морального, естетичного буття людини [21, с. 13 – 14].

Тому, розширимо визначення мети освіти: розвиток особистості, сутністю якої є духовність та соціальна компетентність як основа (умова, критерій) ефективної взаємодії у світі.

Що стосується мети вищої освіти. Ми виділяємо професійний компонент компетентності з соціальної компетентності, враховуючи його особливість, значущість та домінантність при аналізі професійної освіти (вищої професійної освіти). Тому, метою вищої освіти є розвиток особистості, сутністю якої є духовність, соціальна та професійна компетентність як основа (умова, критерій) ефективної взаємодії у світі.

Проаналізуємо далі деякі аспекти офіційних підходів до визначення мети освіти та вищої освіти у Законі України «Про освіту» (2017) [8]. Закон

метою освіти визначає «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян...».

Якщо порівнювати визначення мети освіти в законі та наше визначення, то в законі відсутнє поняття духовності та розуму, через використання складових та чинників розвитку духовності, формується мета розвитку духовності. А ключове питання мети – взаємодія (комунікація) в світі – взагалі не піднімається.

Увагу до питання взаємодії зустрічаємо у визначенні мети повної загальної середньої освіти: «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою...». Але чому це важливо тільки для повної загальної середньої освіти? Адже процес розвитку здатності «до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою» далеко не завершується у віковий період отримання повної загальної середньої освіти. Розвиток цих «здатностей» в більшій мірі характерний для вікового етапу здобуття вищої освіти.

Закон України «Про освіту» метою вищої освіти визначає: «здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань». Ми не можемо погодитися з таким означенням мети вищої освіти. Адже воно відкидає нас до практики освіти періоду домінування класичної парадигми освіти, теорії та практики раціоналізму, технократизму, технологізму.

І саме головне, життєвий період набуття людиною вищої освіти здебільшого збігається з віковим періодом самовизначення людини, системного формування світогляду та критичного мислення, періодом набуття зрілості (фізіологічної, статевої, інтелектуальної), періодом активного набуття особистісної зрілості. Це дуже важливий період в розвитку особистості, її духовності, соціальної компетентності. Тому «викидати» з мети вищої освіти

питання розвитку особистості, «викидати» духовність, «викидати» соціальну компетентність та зводити все до формування професійної компетентності, навіть при використанні поняття «загальні компетентності», є не правильним.

Здається ми зробили «ефективне» визначення мети освіти (вищої освіти). Але аналіз сутнісних та змістових наповнень означення мети освіти (особливо офіційних визначень) показує певну «незавершеність означення особистості», не вистачає важливої характеристики, що визначає її буттєвість – людськість як самість, а з іншого боку, не вистачає характеристики, яка визначає джерело саморозвитку, активності та взаємодії особистості, визначає «організаційний центр» та механізм саморозвитку особистості, які роблять людину саме такою, яка закладена в меті освіти. Якщо акцентувати увагу на студентському віці розвитку особистості, то яким повинен бути механізм успішності самовизначення, професіоналізації студента, розвитку особистісної зрілості, а в кінцевому плані самореалізації (самоактуалізації) особистості? Психологія та педагогіка такою умовою, джерелом, психологічним механізмом, а в кінцевою плані критерієм, визначає – суб'єктність особистості, основою якої є свобода.

Особистість, на думку Т. Татенка, є творцем власної психіки і як творець проявів психічної активності, відповідальний за результати своїх творінь. Вчений наполягає на необхідності відстояти «людську самість; право на ініціативу у здійсненні життєдіяльності, власної особистості та індивідуальності...» [28].

Саме суб'єктність є характеристикою особистості, яка актуалізує такі її якості: мотивованість, цілепокладання, самовизначення, потреба в самоактуалізації, внутрішня свобода, самодетермінованість, автономність, самостійність, самореалізація, самосвідомість, наявність комунікативної свідомості «Я – Інший», потреба та вміння суб'єктної взаємодії (комунікації), любов, співробітництво, активність, потреба у пізнанні, рефлексія, критичне мислення, інноваційність, творчість та ін.

Тому метою освіти є не тільки розвиток особистості, а розвиток суб'єктності особистості, яка, «розвинувши», «залучивши», «активувавши» духовність та соціальну компетентність особистості, ставши її організаційною основою та суб'єктним центром, актуалізує ефективну взаємодію особистості у світі. В контексті освітнього процесу, суб'єктність є умовою, координаційним центром самоорганізації особистістю розвивальної, навчально-професійної та виховної діяльності. Тому суб'єктність ми можемо визначити, нарівні з духовністю, соціальною компетентністю та взаємодією онтологічною, аксіологічною, телеологічною та методологічною основою освіти.

Що стосується місця суб'єктності в офіційних визначеннях мети освіти, то в Законі України «Про освіту» у визначенні мети освіти вводиться термін «самореалізація компетентностей» як результат розвитку особистості. Питання суб'єктності особистості частково піднімається при визначенні мети повної загальної середньої освіти – «усебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка... має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності».

Поява в меті загальної середньої освіти компонентів, які відносяться до сфери суб'єктності є позитивним кроком, але не можна погодитися з тим, що результатом повної середньої освіти є особистість, яка «має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності». Це не реально. Як ми вже це питання піднімали в контексті аналізу духовності, життєвий період набуття людиною вищої освіти здебільшого збігається з віковим періодом самовизначення людини, системного формування світогляду та критичного мислення, періодом набуття зрілості (фізіологічної, статевої, інтелектуальної), періодом активного набуття особистісної зрілості. Людина без цих характеристик не може повноцінно «прагнути» та «бути готовою» до актуалізації якостей які визначені у меті

загальної середньої освіти. У віковий період повної середньої освіти вище визначенні «прагнення» та «готовності», можуть тільки «суттєво розвинутися». Як результат, вони можуть поставати тільки у віковий період здобуття вищої освіти. Але у Законі України «Про вищу освіту» (2014) [7] питанню розвитку суб'єктності особистості приділяється недостатня увага.

На основі вище проведеного аналізу, дамо таке визначення мети освіти та вищої освіти: Метою освіти є розвиток особистості, сутністю якої є суб'єктність, духовність та соціальна компетентність як основа (умова, критерій) ефективної взаємодії у світі. Метою вищої освіти є розвиток особистості, сутністю якої є суб'єктність, духовність, соціальна та професійна компетентність як основа (умова, критерій) ефективної взаємодії у світі.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, зазначимо, що аналіз розвитку сучасного стану українського суспільства та держави засвідчує недостатній рівень розвитку суб'єктності особистості українців, яка, в своїй основі, визначається потребою «внутрішньої свободи» та її актуалізацією в різних сферах свого буття. Тільки особистість як суб'єкт може стати умовою успішної трансформації суспільства, держави. Успіх на шляху входження України в європейський цивілізаційний (економічний, культурний, освітній) простір, значною мірою залежить від рівня розвитку суб'єктності українців.

Дослідження суб'єктних факторів розвитку особистості та ролі освіти в розвитку суб'єктності особистості та особистості загалом, підтверджує необхідність визначення «розвитку суб'єктності особистості» метою освіти.

Адже саме суб'єктність як мотиваційний, інтеграційний, регулятивний, координаційний центр життєтворчості та життєдіяльності особистості, актуалізує ефективну взаємодію особистості у світі. В контексті освітнього процесу, суб'єктність є умовою, координаційним центром самоорганізації особистістю розвивальної, навчально-професійної та виховної діяльності. Тому суб'єктність ми можемо визначити, нарівні з духовністю, соціальною компетентністю та взаємодією онтологічною, аксіологічною, методологічною

основою освіти – визначити метою освіти.

Акцент на розвитку суб'єктності особистості як меті освіти стане потужним поштовхом розвитку особистості як суб'єкта життєтворчості та життєдіяльності, створить умови, які забезпечать розвиток в молоді якостей свободи, патріотизму, самостійності, комунікативної свідомості «Я – Інший», критичного мислення, мотивованості, інноваційності, активності, творчості, а головне – відповідальності.

Література

1. Альбуханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / Альбуханова-Славская К. А. – М. : Наука, 1973. – 288 с.
2. Бондаренко О.Ф. Суб'єктність як етичний вимір : у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії / Бондаренко О. Ф. // Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 52 – 59.
3. Брушлинский А. В. О критериях субъекта / Брушлинский А. В. // Психология индивидуального и группового субъекта. – М. : ПЕР СЕ, 2002. – С. 9 – 33.
4. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта / Брушлинский А. В. – М. : Ин-т психологии РАО, 1994. – 109 с.
5. Брушлинский А. В. Психология субъекта (лекция, прочитанная студентам, аспирантам и преподавателям факультета психологи Тверского государственного университета 19 октября 2001 года) / Брушлинский А. В. // Психологический журн. – 2003. – Т. 24. – № 2. – С. 15 – 17.
6. Гуляс І. А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки / Гуляс І. А. // Наука і освіта. – 2010. – № 2. – С. 4 – 8.
7. Закон України «Про Вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
8. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности / Зеньковский В. В. – К: Тип. Императ. Универс. Св. Владимира, 1914 – 435 с.
10. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект / Карпенко З. С. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 157 – 175.
11. Кашлев С. С. Субъектность как профессиональная компетентность педагога / С. С. Кашлев, С. Н. Глазачев, Н. И. Соколова // Вестник Международной академии наук. – 2011. – С. 20 – 25.
12. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Костюк Г. С. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.

13. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія / Кузікова С. Б. – Суми : МакДен, 2011. – 412 с.
14. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. / С. Д. Максименко. – К. : Форум, 2002.
15. Маслоу А. Мотивация и личность / Маслоу А. – СПб : Евразия, 2001. – 478 с.
16. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: монографія / Нікітіна І. В. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.
17. Новик Л. М. Суб'єктність як складова розвитку особистості людини / Л. М. Новик // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Главник, 2008. – Т. X. – Вип. 4. – С. 103 – 109.
18. Осницький А. К. Проблемы исследования субъектной активности / А. К. Осницький // Вопр. психологии. – 1996. – № 1. – С. 5 – 19.
19. Перлз Ф. Внутри та вне помойного ведра. Практикум по гештальтпсихологии / Перлз Ф. – СПб : Петербург-XXI век. – М. : Академия, 1997. – 447 с.
20. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности: учебное пособие / Петровский В. А. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
21. Прищак М. Д. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: курс лекцій / М. Д. Прищак, О. Б. Залюбівська. – Вінниця : ВНТУ, 2019. – 150 с.
22. Прищак М. Д. Теоретико-методологічні основи педагогічної комунікації / Прищак М. Д. // Вісник “ВП”. – 2010. – № 6. – С. 114 – 118.
23. Роджерс К. Вчитися бути вільним / Роджерс К. // Гуманістична психологія: Антологія: навч. посібник: У 3-х т. – К. : Пульсари, 2001. Том 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – С. 37 – 59.
24. Роджерс К. Свобода учится / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
25. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб : Питер, 1998. – 688 с.
26. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / Татенко В. А. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
27. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Татенко В. О. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 316 – 357.
28. Татенко В. А. Субъект психической активности : поиск новой парадигмы / Татенко В. А. // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 3. – С. 23 – 35.
29. Фромм Э. Бегство от свободы / Фромм Э. – М. : Прогресс, 1995. – 253 с.
30. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика / Шехавцова С. О. – Полтава : ПУЕТ, 2016. – 414 с.